

Сергій Водотика,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
та методики викладання
Херсонського державного
університету

sergjivodotyka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6011-6468>

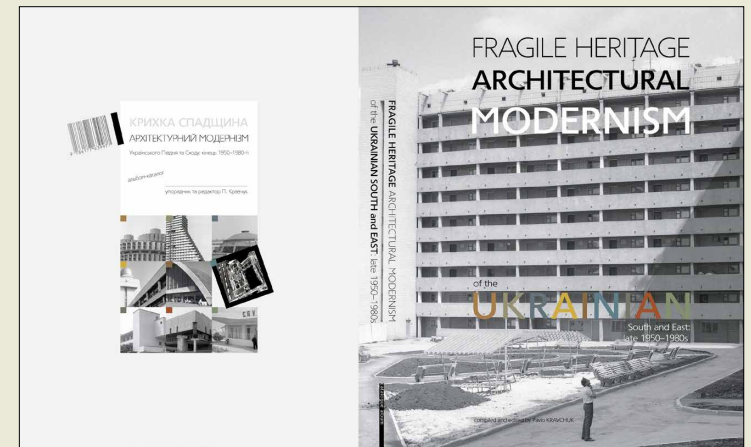
І КРИХКЕ НАДИХАЄ: СПАДЩИНА МОДЕРНІЗМУ В АРХІТЕКТУРІ ПІВДНЯ ТА СХОДУ УКРАЇНИ

Крихка спадщина. Архітектурний
модернізм Українського Півдня
та Сходу: кінець 1950–1980-ті: аль-
бом-каталог / упоряд., ред. П. Крав-
чук. Дніпро: Герда, 2023. 304 с.
[437 ілюстрацій, англ. та укр. мовою]

Уже третє літо зустрічаю далеко від
рідних, домівки та бібліотеки як вну-
трішньо переміщена особа й усе біль-
ше скучаю за Півднем і Сходом, де
провів практично все життя. Спочатку
саме це підштовхнуло до ознайомлення із цим розкішним, викоханим і вистражданим для
творців виданням. Під час знайомства з ілюстраціями і текстом виникли захоплення та ба-
жання поділитися враженнями і висловити вдячність авторам.

Промоутер, менеджер, натхненник проєкту і автор більшості текстів Павло Кравчук —
випускник історичного факультету Запорізького національного університету, професійно
займається охороною пам'яток культури. Йому належить низка публікацій з історії Запоріж-
жя імперського й радянського часів та історії модернізму в Запоріжжі.

Проєктом опікувалася ціла «команда» однодумців у складі власне Павла Кравчука, Наталії
Світлої, Томаса Флірля, Світлани Кайнової, Лідії Коновал, Наталії Лобач і Олени Деревянко.
Вони зосередили свої зусилля на пошуку, відборі та аналізі спадщини радянського модер-
нізму на Півдні та Сході України, яка або зруйнована, або їй загрожує руйнація. Значний
внесок у формування ресурсно-інформаційної бази видання зробила Державна наукова
архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного, ідеться передусім про архів ко-
лишнього Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування як



DOI 10.15407/mics2025.01.174
УДК 72.036(477)

«медіатора вітчизняного модернізму». Було опрацьовано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного науково-технічного архіву України.

Видання мальовниче, чудове, файне — продуманий дизайн, великий формат, мелований папір, сотні ілюстрацій у вигляді фотографій із різних ракурсів самих пам'яток модернізму та їхніх внутрішніх інтер'єрів, планів, макетів, прорисовок, схем, карт, відповідних краєвидів. Видання містить фото наслідків російських бомбардувань — зруйновані та понівечені пам'ятки. Оригінальні фотографії 1950–70-х років передають атмосферу часу — люди у відповідному одязі, тогочасні авто, фото архітекторів і представників влади. Усі ілюстрації є наслідком величезної пошукової роботи, чіткого й глибокого розуміння радянського часу, дослідницької культури та вишуканого смаку.

Підготовка такого проєкту вимагала чималих коштів і ресурсів, тому слід відзначити участь у його реалізації Українського культурного фонду та Департаменту культури і туризму Запорізької міської ради, Баугауз-інституту історії та теорії архітектури і планування факультету архітектури та урбаністики Університету Баугауз (Німеччина) при підтримці Музею архітектури Запоріжжя, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного науково-технічного архіву України, Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного.

Видання починається своєрідним вступом під промовистою назвою «Появі цього видання передували» (с. 6–11). У ньому йдеться про виникнення ідеї проєкту щодо сутності «українського архітектурного модернізму кінця 1950–80-х років як вихідної точки у формуванні сучасного урбаністичного середовища і, значною мірою, суспільства» (с. 6), як результат контактів берлінських, запорізьких і київських дослідників історії архітектури. Повномасштабна російська агресія підважила реалізацію проєкту, але мужність і професіоналізм наших захисників дозволили з кінця 2022 р. повернутися до проєкту. Було вирішено «зосередитися на соціально-середовищному спрямуванні перетворень кінця 1950–80-х років і їхньому значенні в організаційному дизайні сучасних міст» (с. 7), міст на тимчасово окупованих і прифронтових регіонах Півдня і Сходу України, що наразі має сприяти «символічному поверненню до національного культурного простору спадщини регіонів з найбільшими безпековими ризиками» (с. 7).

Проголошені цілі проєкту викликають лише схвальні оцінки, вони передбачають вихід за межі власне історії архітектурного модернізму і дають можливість вписати історію архітектури в ширші рамки соціальної історії, зосередитися на соціальному середовищі поселень. Що ж, подивимося на реалізацію задекларованих авторами цілей.

Не менш важливим є те, що аналіз локальних ініціатив 2017–21 рр. у Харкові, на Донбасі, Херсоні, Запоріжжі і Дніпрі показав важливість проблеми для повоєнної України, згуртував однодумців і дозволив підняти важливі проблеми розвитку житлових масивів і загально-міських центрів.

Практична актуалізація спадщини модернізму стикається з дилемою вибору між швидким освоєнням грантів і кредитів та вимогами громадськості зберегти історичне середовище. Автор навіть зробив перелік зруйнованих об'єктів, які варті реставрації та взяття на державний облік — облвиконком у Миколаєві, аеровокзал аеропорту в Чорнобаївці біля Херсону, центральний автовокзал у Дніпрі тощо. Такі реконструкції, попри природні питання щодо ресурсного забезпечення й доцільності, варті уваги з боку відповідних структур держави і місцевого самоврядування. Типовим, чи принаймні непоодиноким, є кейс архітектурного модернізму щодо утвердження самотності України та українського, неможливості вписувати українське в загальноросійське, кейс окремішності нашого, українського, від іншого, російського і наповнення конкретними сенсами українського.

Так, європейські дослідники з подивом дізналися на воркшопі «Socialist Modernism» (квітень 2023 р., Берлін) про існування власне українського архітектурного модернізму поза «общерусского контексту». «Проте складнощі у спілкуванні з європейськими колегами та творчими емігрантськими колегами, — наголошує автор, — лише зміцнили наш намір вдатися до репрезентації українського модернізму через використання історичних джерел релевантних оригінальному задуму, тобто візуальних і текстових документів...» (с. 8).

Автори наголошують, що саме соціально-історичний контекст часу в парадигмі модерністської архітектури або історико-понятійна «прагматика доби соціалістичного модернізму» (с. 8) становлять головну проблему викладу. Такий підхід слід лише вітати, оскільки він дозволяє при фаховому застосуванні відділити конструктивне, дійсно модерністське в соціалістичному модернізмі від другорядного, вторинного і швидкоплинного, навіяного як часами «побудови комунізму», так і природними, але від того не менш небажаними, перехльостами в боротьбі з наслідками цього будівництва. Прийшов час «збирати каміння», без чого нове виходить уже дуже схожим на старе.

Структурно книга складається з концептуально-теоретичної частини і дев'яти розділів, присвячених наразі прифронтовим і тимчасово окупованим регіонам України (хоча конкретніше вести мову про складові адміністративно-територіального устрою України) — Автономній Республіці Крим та восьми областям — Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській і Херсонській. Кожен із них включає характерний регіональний перелік архітектурних взірців соціалістичного модернізму 1950–

80-х років, причому йдеться передусім про об'єкти, висунуті місцевими професійними спільнотами роботами на республіканські конкурси як найбільш гідні взірці модернізму. Характеристика цих архітектурних споруд подана зі збереженням професійної лексики часу.

У вступній теоретичній частині «Вступ до українського соціалістичного модернізму. Тези», автором якої є П. Кравчук, на 23 сторінках у відповідності з назвою тезисно викладено витoki та зміст українського соціалістичного модернізму. Власне радянський модернізм зародився у 1950-ті роки, у часи відлиги, але термінологічно «сучасна» соціалістична архітектура стала зватися «модерністською» внаслідок розпаду СРСР. Архітектура з кінця 1950-х років була модерністською під іншою назвою, що об'єктивно зумовлене, на думку рецензента, як тяглістю з досталінською архітектурною спадщиною в річищі світових трендів, зокрема харківськими витокami Держпрому, Будинку Проектів, Дому Кооперації конструктивістського стилю. Після закінчення доби сталінського ампіру СРСР об'єктивно долучився до світових, глобальних процесів у матеріальному і духовному виробництві, причому ніякі нагінки кремлівських можновладців (згадаємо пріснопам'ятне відвідування М. Хрущовим виставки художників-авангардистів 01.12.1962 р.) не могли це зупинити. Процес досягнення нового розуміння і відчуття реальності був, ще раз наголосимо, неминучим, хоча й набував в умовах радянського тоталітаризму специфічних форм. Його успіхи, жертви, компроміси тощо загальновідомі. Характерно, що й рефлексії самого архітектурного середовища загально розуміли модерністську сутність нових архітектурних віянь, попри епітети «нове», «радянське», «соціалістичне» тощо.

Варті уваги думки П. Кравчука щодо класифікації «рецепцій вітчизняного архітектурного модернізму, яку можна творчо застосовувати щодо «вітчизняної», тобто радянської, спадщини» (с. 14). Отже, перший напрям представлений заполітизованими оцінками «конструювання знання про минуле з позицій нагальної проблематики», причому цей напрям (підхід за П. Кравчуком) «задовольняє запит активної громадськості на відновлення художньої та деякою мірою соціальної справедливості» (с. 14). Ідеться про прямолінійно-механістичне намагання пов'язати архітектуру (хоча може йтися про інші сфери та явища) 1980-х років «із тогочасними соціально-культурними перетвореннями, знайти у творчості архітекторів певні відповідники суспільним запитам на зміни» (с. 14).

Друга складова — «цехова комерція», тобто актуалізація минулого в контексті сьогодення. У цьому випадку йдеться про узагальнювальні праці з історії архітектури авторства старшого покоління з особистими рефлексіями.

Формується історико-будівельний напрям з аналізом конструктивних елементів та «типових об'ємно-планувальних рішень у масовому житловому будівництві» (с. 15).

Нарешті останній (четвертий) напрям складають власне історичні чи точніше історико-краєзнавчі та історико-урбаністичні дослідження. Відповідні праці висвітлюють технічні й естетичні складові освоєння історичного простору, хоча почалося формування тренду аналізу архітектурного модернізму в якості соціально-культурної проблеми.

П. Кравчук вважає, що проблемі архітектури 1960–80-х років не приділяється належної уваги і оптика аналізу зміщена у бік збереження національної спадщини, апелюючи до серійного видання Інституту історії НАН України «З історії повсякденного життя в Україні» (с. 15). Ці закиди не зовсім коректні, з огляду на те, що автори відповідних томів прагнули зосередити свою увагу на провідних проблемах життя людей, до яких архітектурний модернізм не входив, принаймні до 1960-х років. І, по-друге, це залишає нішу для піонерних студій команди П. Кравчука.

Слід погодитися з автором у тому, що модерна архітектура пов'язана з хрущовською відлигою і ця теза знайшла достатнє підтвердження в літературі. Але як «відлига» не змінила сутності радянського суспільства, так і відомчі підходи та створення ізольованих мікрорайонів промислових гігантів не відійшли в минуле. Причому час «відлиги» органічно пов'язаний із часом до «сталінських заморозків», із часом авангардизму, із часами перших взірців мікрорайонної забудови, що й знайшло відображення в літературі.

Безумовно, архітектурний модернізм був органічною частиною десталінізації, частиною нового соціально-культурного середовища 1956–64 років. Проте він був і частиною «особистої, групової та інституційної боротьби за владу в архітектурній професії» — таку цитату Сьюзен Рейд зі статті “Khrushchev Modern. Agency and Modernization in the Soviet Home” (2006) слушно наводить П. Кравчук.

І така ситуація була характерна для усіх сфер життя СРСР. М. Хрущов використав модернізацію і десталінізацію як спосіб зміцнення особистої влади, хоча і були кроки переходу до цивілізованого суспільства, але останні були лише окремими кроками у бік від головного шляху до комунізму, що було зафіксовано у 1961 р. Програмою будівництва комунізму. Модернізм і десталінізація мали забезпечити скоріше досягнення цієї мети, хоча вони часом виходили за межі «комуністичного канону». Втім, таке вже в часи пізнього Хрущова і тим більше в роки наступних «застою» і «перебудови» переслідувалось, хоч і без сталінських репресій.

Проте «джин модернізму» зажив власним життям, точніше не життям, а виживанням у несприятливому, хоча загалом і помірно агресивному, тодішньому радянському середовищі. І це було в усіх сферах. Архітектурний модернізм мав служити справі комунізму — виглядає щонайменше дивним, але саме таким було радянське задзеркалля. Архітектурний модер-

нізм був частиною масового житлового будівництва, частиною підвищення рівня життя радянського народу й мав стати частиною зміцнення радянської влади.

Функціонально, причому по обидва боки залізної завіси, ішлося про «естетику масово виробництва» — масові типові будинки, меблі, хатнє начиння і все інше для масового споживача, для його смаків, для його споживацької психології. Отже, саме таке соціально-історичне тлумачення архітектурного модернізму виглядає обґрунтованим, виправданим, випробуваним, коректним тощо. Воно доповнене й іншими важливими складовими об'єктивної реконструкції історії радянського модернізму. Серед них привертає увагу вплив Заходу. Ішлося передусім про окремі споруди з торгівельно-побутовою інфраструктурою. Були відновлені та інтенсифікувалися творчі контакти вітчизняних архітекторів із західними колегами, з'явився запит на нове, на західний досвід. Зрозуміло, передусім ідеться про досвід європейських країн соціалістичного табору, який активно вивчався і запозичувався, що наочно підтверджується вміщеними ілюстраціями. Так, на с. 21 вміщено проект студентів Дрезденського технічного університету (промисловий комплекс із висотними адмінбудівлями і залом конгресів) і будівлю Українського науково-дослідного інституту науково-технічної інформації («літаюча тарілка»), які практично синхронні і композиційно дуже подібні.

Павло Кравчук вважає, що пошуки в українському радянському модернізмі як інтернаціональному явищі національного «художньо-образного змісту» є «здебільшого контрпродуктивним» (с. 22). Радянський український модернізм в архітектурі існував у межах семи «соціокультурних ареалів, що сформувалися внаслідок тісного перехресного впливу проектної практики й урбаністичних процесів київського, донбаського, придніпровського, харківського, південного із центром в Одесі та західного із центром у Львові, кримського» (с. 22).

Не заперечуючи вищенаведену позицію П. Кравчука, зауважимо, що радянський модернізм, принаймні в окремих випадках, мав етнокультурний вимір. Так, у квітні 1979 р. саме таке враження в рецензента склалося від будівлі центрального колгоспного ринку м. Алмати, тодішньої столиці радянського Казахстану. Цілком можливо, що східний колорит був навіяний не архітектурними деталями, а загальним сприйняттям весни, справжнього кумису з бурдюка, атмосферою східного базару. Зрозуміло, що автор не є спеціалістом з історії архітектури, але деякі деталі впали в око своїми подібностями до кримськотатарського Бахчисараю — стрічкові вікна на фасаді, винесення верхніх поверхів за периметр нижніх, зелений колір оздоблення фасаду, досить широке використання дерева, прямокутний масивно-кремезний план будівлі (це нагадало дюрбе Ескі-Кермену у Старосіллі Бахчисараю).

В основі появи регіоналізації процесу архітектурного модернізму була хода урбанізації й логіка поступу радянського модернізму як порівняно поширеного явища, що зумовило ви-

никнення місцевих проектних архітектурних інституцій, які використовували творчі підходи в процесі «прив'язки» типових проєктів до конкретних урбаністичних ландшафтів. У регіональних центрах виникла своєрідна цехова свідомість із творчим лідерством, причому радянський модернізм мав персоналізований вимір у межах типізації забудови.

Варто підтримати думку П. Кравчука про роль органів місцевого самоврядування в архітектурній забудові міст, що було наслідком «архітектурно-житлової реформи Хрущова» (с. 24). Очевидно, що такий досвід слід використати в майбутній відбудові міст і, зокрема, у збереженні спадщини радянського архітектурного модерну. При цьому варто комплексно здійснювати забудову мікрорайонів, приділяючи належну увагу інфраструктурі — інакше може повторитися інверсія з терміном «спальні райони», які планувалися як місце відпочинку від міського і промислового смогу і шуму, а перетворилися в один із символів недолюгості радянщини. Зокрема, у межах мінімалістичної естетики індустриально-будівельних технологій занепадає тренд упорядкування цих «спальних» мікрорайонів, зокрема щодо створення відповідних громадських центрів і публічного простору. Автор пов'язує це передусім із занепадом рівня проєктування через занепад «інституційно організованого фахового знання» (с. 25), хоча доречніше було б зробити акцент на всій атмосфері «застою» як кризи радянського варіанту комуно-соціалізму. Житлова проблема була хронічною на тлі знов-таки хронічної нестачі ресурсів для житлового будівництва. І тому в хід пішло гасло сатирика А. Райкіна для молодих інженерів: «Забудьте дедукцію і індукцію, давайте продукцію».

Власне про це каже й сам автор, ведучи мову про визначальну роль місцевих партійних органів у визначенні забудови міст. При цьому вони не залежали від населення підвладних міст, а орієнтувалися передусім на вказівки вождів, на директивні плани, прагнули забезпечити кількість, а не якість. Радянська людина була рада отримати хоч якесь житло.

Цілком слушно зауважується, що в 1960-ті роки радянська влада запровадила нові стандарти радянського способу життя — не комуналки, а ізольовані квартири, нові стандарти меблювання, сучасна побутова техніка (холодильник, пральна машина, телевізор), нові стандарти побуту. Втім, не варто переоцінювати реалії і досягнення, оскільки кардинального зламу в колективістській психології не відбувалося і пасаж про те, що «мікрорайонна забудова створила передумови для просторово-реляційного переходу соціалістичного суспільства від примусового колективізму, заснованого на сталому дефіциті житлової площі та суспільному контролю, до масової психології кваліфікованого споживання, що завдячувала своєю появою ізольованому квартирному побуту» (с. 26) уявляється дещо перебільшеним. Позбавившись від колективізму комуналок і бараків, радянські люди потрапляли в колективізм відомчого житла і життя в таких будинках зберігало атмосферу виробництва. Була ще

ЖЕКівська громадськість — згадаємо начальницю ЖЕКу з культового радянського фільму «Діамантова рука». Не забуваємо, що при наявності численних і заплутаних черг на житло перевагу отримувала відповідна частина населення — начальство, партійні та профспілкові активісти, демобілізовані офіцери, передовики соцзмагання, багатодітні тощо. Проте загалом варто погодитися з Павлом Кравчуком у тому, що «візія колективізму та взаємопідтримки не відповідала загальному, більш знеособленому, характеру нового міського середовища, дедалі більше зазнаючи краху» (с. 27). Варто погодитися також і з тим, що поширення скептичного ставлення до пропонованих владою форм «соціалістичних» побуту і дозвілля було обумовлене, серед багатьох інших факторів, масовою появою індивідуального, приватного простору в ізольованих квартирах (с. 27–28). Очевидно, що фактор появи нових архітектурно-просторових реалій у кризі радянського соціалізму заслуговує спеціальних досліджень.

Продуктивною є теза Павла Кравчука про те, що «модерністській *oikos* — джерело усвідомлення політичної суб'єктивності мас» (с. 29). Ідеться про недооцінку в літературі впливу забудови 1960–80-х років на соціально-культурні процеси, одномірний погляд на *homo sovieticus* «як невинуватого соціальної істоти» (с. 29) та трактування масової типової забудови як «прояв упослідження індивідуального, по суті, виявом тоталітарних практик» (с. 29). При цьому спрощується або ігнорується вплив на радянську людину, на соціально-культурні процеси приватно-сімейного буття в ізольованих квартирах.

На думку дослідника, у радянське суспільство внаслідок масового індивідуального будівництва житла повернулася «класична дихотомія *oikos*'у та *polis*'у» (с. 29), тобто між домогосподарством-родиною і державою, між приватно-сімейною і публічною сферами. Мільйони індивідуальних господарств, отримавши індивідуальне житло, стали джерелом відокремлення родин від державних інтересів, стали джерелом нових соціальних і, врешті, політичних інтересів (с. 29).

Це абсолютно точне спостереження щодо містян. А щодо селянства і сільського населення з його підсобним господарством, то це протиріччя не зникло впродовж усієї радянської історії, причому селянство відстояло це право в боротьбі з комунами в часи суцільної колективізації і Голодомору. Таку ситуацію професор Станіслав Кульчицький вважає «недокомунізмом», причому інтереси селянського господарства були відокремлені від пролетарської держави-комуни. Про це наочно свідчить своєрідний італійський страйк радянського селянства і нездатність влади вирішити продовольчу проблему. Пересічній радянській людині було незрозуміло — як країна з ядерною зброєю і міжконтинентальними ракетами не може забезпечити м'ясом і гречкою?

Це ж протиріччя, що обґрунтовано довів Ф. Фукуяма в праці «Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції» (пер. Р. Корнута. К.: Наш формат, 2018. 580 с.)

призвело до кризи і, зрештою, загибелі ряду великих східних імперій середньовіччя і нового модерного часу з тенденцією до одержавлення суспільного життя і родини. І саме оформлення родини в колишніх підданих-рабів імперії з відповідними інтересами мало фатальні наслідки для цих імперій. Типовим прикладом може бути Османська імперія з корпусом яничарів. Натомість на Заході, доводить Ф. Фукуяма, держава передбачала існування сім'ї, спиралась на неї, відображала її інтереси (Фукуяма, с. 213–268).

Видається, що радянська держава-імперія типологічно багато в чому нагадувала східні імперії-деспотії, бо саме сталінізм, пов'язаний генетично з московським улусом Золотої Орди, заклав основи радянського ладу зі стійким намаганням одержавити родину, зруйнувати традиційну сім'ю — один кейс «піонера-героя» Павліка Морозова чого вартий!

Нові масові, типові, але індивідуальні домогосподарства різко розширили доступний світ речей і простір їх використання, постала «нова культура тіла (власна ванна), їжі (індивідуальна кухня), дитинства (відокремлена дитяча кімната), дозвілля і відпочинку» (с. 30). Внаслідок формувалася, зазначає Павло Кравчук, розлога і руйнівна для радянської системи структура споживання, яка постійно підживлювалась ресурсами інформаційної доби — західні і вітчизняні журнали моди, виставки, відвідування країн Заходу, окремі закордонні речі (джинси, платівки тощо). Нові соціальні, точніше культурно-побутові, реалії, нові очікування населення щодо норм споживання виявилися новою антирадянською зброєю, оскільки радянська політична система ґрунтувалася на політиці обмеження (легенди про скромність Леніна і Сталіна, партмаксимум, руйнування нестандартних дач часів Ю. Андропова тощо), вона не мала інструментів, практик і ресурсів для адекватної реакції. Щодо цього в тексті Т. Флірля «Спадщина соціалістичного модернізму у Східній Європі та НДР, 1945–1990» зазначено, що, попри високі темпи будівництва нових житлових масивів, приросту якісного житла не відбувалося, бо недостатня увага до правильної експлуатації та ремонту наявного квартирного фонду призводила до його швидкого занепаду» (с. 284).

Соціально-історична дистанція між офіційними владними посилами і реальними архітектурними практиками, вважає П. Кравчук, найяскравіше проявилась в палацах піонерів, які водночас уособлювали як ідею комуністичного виховання і формування «нової людини» як однієї з трьох найважливіших цілей побудови комунізму, так і являли в межах радянського модернізму «приклад одночасного гармонійного технічного, пластичного, художнього освоєння світу» (с. 32).

Після дещо непропорційно великої уваги до насиченого ідеями вступу перейдемо до огляду власне вміщених у виданні взірців радянського архітектурного модернізму. Вони однотипні та співрозмірні за розмірами, найбільший обсяг присвячено Запорізькій, Донецькій і Харківській областям, а найменший — Криму. Виклад побудовано за історико-хроноло-

гічних принципом, усі регіональні складові розглянуто в якості органічної частини єдиного національного культурного простору. Взірці архітектурного модернізму 1960–80-х років представлені фотографіями споруд, фіксацією первинного архітектурного задуму, прив'язкою об'єктів до конкретного географічного чи соціального простору. Усі дев'ять відповідних розділів (за кількістю регіонів Півдня і Сходу — вісім областей і АР Крим) сформувалися згідно з «авторським розумінням історичної прагматики»: предметний перелік хронологічного ряду, що дає уявлення про поступ модернізму в регіональному вимірі; презентація найкращих, за оцінкою місцевих архітекторів, об'єктів; подання відповідних історичних матеріалів з професійною мовою доби (с. 10).

Скажімо, у розділі про архітектурний радянський модерн Криму представлено комплекс «Новий Артек» у Гурзуфі 1960–67 років (найбільш вражає вдале вписування будівель у ландшафт Кримських гір, що стало візитівкою кримського модерну), пансіонат «Донбас» 1963 р., автовокзал у Ялті 1966 р. з прикметним силуетом будівлі, що ніби рухається по платформі для автобусів і тролейбусів. Завдяки вдалим конструктивним рішенням із застосуванням модерних будівельних матеріалів було створено значний корисний простір для зручності пасажирів і співробітників транспортних служб. Нашу увагу привернув величезний спальний корпус на 500 місць санаторію «Місхор» як частини перепрофілювання району Корейз — Місхор — Гаспра Великої Ялти, добре відомого історикам за давньоримською фортецею Харакс. Не втратив донині своєї оригінальності туркомплекс «Масандра», на який відкривається чудовий вид з траси Сімферополь — Ялта і який став однією з прикрас Великої Ялти. Варто відмітити екологічність пансіонату «Дружба» у Курпатах 1985 р. (селище між Ореандою і Гаспрою для тих читачів, які трохи забули чи не були в Криму) з велично-прекрасним видом на панораму Ялти з Ведмідь-горою. Модерністська кругла будівля піднята на залізобетонних опорах над землею, що дозволило зберегти дорогоцінну вузьку через близькість гір смужку пляжу.

Вкрай сумні асоціації викликає проект клубно-лікувального комплексу піонерського табору «Дружба» у Євпаторії — його просторі холи з мозаїками про світле дитинство і радість життя виглядають як знущання над тим, що цей заклад нині Росія перетворила на табір утримання депортованих українських дітей.

Усі майже 500 проєктів, представлених у виданні, у рецензії згадати неможливо. Але звернемо увагу на одну принципову обставину — архітектурні модерністські проєкти навіть у випадку повтору може творити новий соціально-культурний ландшафт, змінювати історичний функціонал району. Так, у Харкові у 1963 р. був побудований кіноконцертний зал «Україна», який фактично став дахом для літнього музичного театру в саду Шевченка, що існував з 1947 р. Модерний архітектурний проєкт закріпив за садом Шевченка роль куль-

турно-розважального центру в самому середмісті мільйонного міста (с. 255). Прикметно, що сад Шевченка було закладено як університетський сад у 1804–06 рр. і пізніше в ньому з'явилися зоопарк, величезний пам'ятник Т. Шевченку, музичні фонтани, заклади харчування тощо. Він став улюбленим місцем відпочинку й розваг різних категорій харків'ян, місцем «обітованим» для харківських студентів — в радіусі 10–15 хвилин від саду Шевченка і кіноконцертного залу «Україна» розташовувалося до 10 вищих навчальних закладів. Запитаю харків'ян відповідав і репертуар залу, який далеко не завжди відповідав канонам комуністичної ідеології.

Цей досвід успішно і творчо було використано в Херсоні — у 1970 р. повторний проект кіноконцертного залу отримав назву «Ювілейний». Його розташували в дещо занедбаному тодішньому парку «Комсомольський» (тепер парк «Херсонська фортеця») в історичному центрі міста, поруч із херсонською фортецею. Він набув надзвичайної популярності в херсонців, було впорядковано парк, а новий зал став престижним місцем відпочинку й затьмарив інші, раніше домінуючі локації.

Підсумовуючи, наголосимо, що маємо справу з непересічним, розумним і професійним виданням. У координатах історичної урбаністики найбільш продуктивним уявляється вступна частина з низкою концептуальних міркувань як щодо генези радянського модернізму кінця 1950–80-х років, так і історико-соціологічним, концептуально-оригінальним поглядом на роль масової забудови міст України як чинника появи нової соціально-культурної реальності, нового побуту в ізольованих квартирах. Ця реальність змінювала радянську людину у відповідності з пануючими у світі тенденціями постання «суспільства споживання», трендом вищих стандартів, матеріальних і культурно-побутових, життя людини. Це підважувало комуністичні цінності, засвідчило безпорадність влади і наближала крах СРСР. Очевидно, ці положення потребують більш розлогих фундаментальних обґрунтувань.

Згідно з канонами жанру рецензії щодо побажань і недоліків зауважимо, що рівень резервів чітко засвідчує рівень рецензованого видання. Так, щодо технічного боку — краще було б використати кольорові фото й «розширити кут» зору, охопивши, крім власне архітектурних взірців модернізму, ще більше оточуючого простору. Це дозволяє оцінити те, як архітектори «вписали» свої витвори у відповідний урбаністичний ландшафт.

Видання виграло б у разі залучення до аналізу менеджерів міського середовища (скажімо, матеріально-фінансовий аспект), ландшафтних дизайнерів, культурологів, соціологів, істориків міст, взагалі урбаністів як представників науки про містознавство. Це дозволило б оцінити архітектурний модернізм у більш широкому соціально-історичному контексті історії міст. Багато було б дізнатися власне й те, що зі спадщини модернізму виявилось дійсно «крихким» і плінним, що стало джерелом натхнення для наступних поколінь архітекторів.